

Л. Л. Місінкевич,
доктор історичних наук,
перший проректор з наукової роботи,
професор кафедри теорії та історії держави і права
Хмельницького університету управління та права

УДК 323.28 : 343.301 : 94 (477) “1940/1950”

НОРМАТИВНІ ЗАСАДИ РЕПРЕСИВНОЇ ПОЛІТИКИ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ В 40–50–ТІ РР. ХХ СТОЛІТТЯ

*Досліджено діяльність репресивних органів СРСР та УРСР.
Оцінено обставини формування та надзвичайні повноваження
позасудових органів, військових трибуналів їх участь у
репресивних заходах проти дезертирів-червоноармійців, місцевих
проводів ОУН та формувань УПА, осіб, які займалися
бандитизмом та військовими грабежами.*

Ключові слова: позасудові органи, військові трибунали, контрреволюційна пропаганда та агітація, репресії, депортації, німецько-фашистські окупанти, ОУН–УПА, космополітизм.

З особливою пильністю ми переглядаємо ті сторінки історії України радянської доби, що ще не так давно були сповиті забуттям, згадуємо репресованих рідних та близьких, імена яких тривалий час не згадувались, прагнемо усвідомити та переосмислити прожиті країною важкі роки поневірянь.

За роки незалежності України вітчизняні та іноземні дослідники спрямовують зусилля на аналіз масових репресії громадян, їх заслання і вислання за межі держави, депортацію, позбавлення громадянства, прав і свобод за політичними та іншими мотивами. До них необхідно віднести наукові дослідження А. І. Муранова та В. Е. Звягинцева [1], О. Є. Лисенка та Т. В. Вронської [2], Б. О. Яроша [3], В. К. Барана [4], Т. В. Марусик [5], В. М. Даниленка [6] та інших науковців, які висвітлювали маловідомі сторінки історії нашої держави, складні суспільно-політичні процеси того часу.

Метою статті є спроба на документальному матеріалі проаналізувати діяльність військових трибуналів у роки Великої Вітчизняної війни, репресивні заходи правоохоронних органів щодо діяльності оунівського підпілля у Західній Україні.

Вказана тема має свої перспективи дослідження, оскільки дає можливість відстежити форми і методи репресивної політики, осмислити негативні явища, пов'язані з необґрунтованими репресіям, об'єктивно оцінити більшовицький терор радянської доби та зрозуміти необхідність заходів увічнення пам'яті жертв політичних репресій.

З початком Великої Вітчизняної війни до кримінальних кодексів вносилися зміни щодо кваліфікації злочинів військового часу. За спільним наказом НКДБ, НКВС та Прокурора СРСР від 28 червня 1941 р. визначався порядок притягнення до кримінальної відповідальності зрадників Батьківщини та членів їхніх родин. Зокрема останні притягалися до відповідальності навіть тоді, коли не знали ні про підготовку, ні про їх здійснення. До відома місцевих партійних та радянських органів згодом був доведений наказ Ставки Верховного Головнокомандування від 16 серпня 1941 р. за № 270 про репресії родин дезертирів тих військовослужбовців, які добровільно здалися в полон, що свідчило про повернення суспільства до інституту заручництва, яке існувало в 1920–1930-х рр. [2, с. 683].

© Місінкевич Л. Л., 2013

Закручування гайок і насадження страху в суспільстві регламентували укази Президії Верховної Ради СРСР від 16 липня та 15 листопада 1941 р. про відповідальність громадян за поширення у військовий час неправдивих чуток про панічний настрій, які передбачали ув'язнення від двох до п'яти років [2, с. 682]. У листі НКЮ СРСР від 15 листопада 1941 р. роз'яснювалося, що за умов військового часу до осіб, притягнутих за пропаганду або агітацію, яка полягала в заклик до повалення, підризу або послаблення радянської влади, слід застосовувати ч. 2 ст. 58¹⁰ КК РРФСР (ст. 54¹⁰ КК УРСР), тобто розстріл, а при пом'якшуючих обставинах — не менше трьох років позбавлення волі з конфіскацією майна [7, с. 43]. Л. Берія у той же час вніс Й. Сталіну пропозицію: “Надати Особливій нараді НКВС право за участю прокурора СРСР за справами, що виникали в органах НКВС щодо контрреволюційних злочинів і особливо небезпечних елементів, проти порядку управління ... виносити відповідні міри покарання аж до розстрілу. Рішення Особливої наради вважати остаточним” [8, с. 45–46]. Пропозиція була схвалена Й. Сталіним.

Однією з невідомих сторінок та раніше закритих тем була діяльність військових трибуналів з розгляду справ про так звану контрреволюційну пропаганду та агітацію. За період Великої Вітчизняної війни військовими трибуналами було засуджено 2,5 мільйона осіб, з них за “контрреволюційні злочини” — 417 988 осіб, або майже кожний п'ятий засуджений. Хвиля демократичних перетворень та доступ до раніше закритих архівних документів дають нам підстави констатувати, що найбільша кількість несправедливих вироків була винесена військовими трибуналами за справами про контрреволюційну пропаганду та агітацію. Так, із 417 988 засуджених за “контрреволюційні злочини” 117 492 особам, або кожному четвертому засудженому, інкримінувалася контрреволюційна пропаганда та агітація [9, с. 153].

Наведені статистичні дані можна певною мірою пояснити, але в жодному разі вони не піддаються виправданню, тому що звинувачення за справами, як правило, базувалися на таких фактах, які оцінювалися на той час відповідно до законів та громадської думки як злочинні антирадянські прояви.

Чимало подолан учасників Великої Вітчизняної війни потрапили під дію ст. 58¹⁰ Кримінального кодексу РРФСР та ст. 54¹⁰ Кримінального кодексу УРСР. За своїм змістом і направленістю це були у переважній більшості дії, пов'язані з розповсюдженням поразницьких настроїв, вихвалюванням німецької техніки, порівняння якості харчування бійців Червоної Армії і військ вермахту, сумніви щодо правдивості повідомлень Радянського інформаційного бюро, спроби запламувати колгоспний устрій (такі звинувачення зустрічалися у кожному третьому вирок), розповсюдження думок, що були направлені на дискредитацію заходів партії та уряду в різних галузях радянського будівництва.

Саме під дію ст. 58¹⁰ Кримінального кодексу РРФСР потрапив курсант Камишинського танкового училища О. Г. Бобельський, уродженець с. Йолтухи Деражнянського району Хмельницької області. До війни він закінчив бібліотечний технікум і навчався у Харківському бібліотечному інституті. У 1940 році ЦК ЛКСМУ був направлений на комсомольську роботу комсоргом середньої школи № 4 м. Коломиї Станіславської (нині Івано-Франківської) області. З листопада 1940 році до початку війни навчався в Кіровоградській авіаційній школі. З початком війни зарахований до особового складу 160 розвідувального авіаційного полку, який був підпорядкований 9-ій Приморській армії. 30 червня 1942 р. О. Г. Бобельський був направлений на навчання в Камишинське танкове училище, а 24 січня 1943 р. був заарештований за антирадянську агітацію [10, Арк. 9].

У звинуваченні зазначалося: “Бобельський О. Г. систематично проводив серед курсантів училища антирадянську агітацію. Так, 24 серпня 1942 р. у присутності курсантів розповсюджував зміст фашистських листівок і німецьких радіопередач. У вересні — жовтні розхвалював німецьку армію, її командний склад та харчування німецьких солдат. У листопаді 1942 році, розмовляючи з курсантами про стан на

фронтах, висловив недовіру повідомленням Радянського інформбюро щодо втрат німецької армії та зайнятих Червоною Армією населених пунктів” [11, арк. 51].

Вироком військового трибуналу Актюбінського гарнізону від 11 березня 1943 р. О. Г. Бобельський на підставі ст. 58¹⁰ ч. 2 засуджений до 10 років виправно-трудових таборів з обмеженням у правах на 5 років та позбавленням військового знання старшини. Лише через 48 років вирок трибуналу був відмінений військовим трибуналом Туркестанського військового округу, справа припинена, а О. Г. Бобельський реабілітований [12, арк. 97].

Дуже часто на початку війни контрреволюційну агітацію вбачали у діях, які аж ніяк їй не стосувалися. Це були розповсюджені випадки серед тих солдатів та матросів, які не пройшли випробування боєм, а бездумно повторювали зміст німецьких листівок, які фашисти розкидали в місцях дислокації наших військ. Зокрема, відповідно до рішення військового трибуналу Харківського військового округу від 27 серпня 1941 р., червоноармієць 1 350 військового шпиталю Рак В. І., засуджений до 10 років виправно-трудових таборів, з обмеженням у правах строком на 5 років за ч. 2 ст. 54¹⁰ КК УРСР за те, що, перебуваючи у добовому наряді при розмові з громадянкою Майер Б. М., заявив про добре ставлення фашистів до військовополонених та мирного населення на окупованій території. Звинувачення червоноармійця в антирадянській агітації ґрунтувалося на свідченнях засудженого та свідка. Через 50 років Генеральна військова Прокуратура СРСР визнала, що в діях військовослужбовця не було антирадянської агітації, направленої на послаблення радянської влади або до здійснення окремих контрреволюційних злочинів. Відповідно до п. 1 Указу Президента СРСР від 13 серпня 1990 р. “Про відновлення прав всіх жертв політичних репресій 20–50-х років”, Рак В. І. реабілітований [13, арк. 40].

Необхідно зазначити, що в перші місяці війни значна частина червоноармійців за антирадянську пропаганду та агітацію засуджувалася військовими трибуналами до вищої міри покарання — розстрілу. Підтвердженням цього стала доля подолянина, уродженця с. Решнівки Антонінського району Кам’янець-Подільської області Куштила Г. Д., червоноармійця 14 окремого саперного батальйону, який 4 грудня 1941 р. військовим трибуналом 14 стрілецької дивізії був засуджений до вищої міри покарання. Вирок винесений за те, що у жовтні — листопаді під час перебування в одужувальному батальйоні військового шпиталю “проводив серед військовослужбовців та цивільного населення антирадянську агітацію, направлену на підірив бодздатності Червоної Армії, при цьому вихваляв фашистських варварів і їх державний лад, зводив наклепи на радянську пресу. Крім цього, висловлював наміри здачі в полон” [14, арк. 37].

Через 57 років Ленінградська військова прокуратура, вивчаючи кримінальну справу Г. Д. Куштала, встановила, що він засуджений безпідставно. Під час попереднього слідства та в суді звинувачений лише частково визнав свою вину щодо деяких думок контрреволюційного характеру. Зокрема він дійсно скаржився на погане харчування в Червоній Армії, зазначаючи, що радіо та преса давали не завжди правдиву інформацію. Стверджував, що німецькі військові частини матеріально-технічно краще забезпечені. Думок про перехід на бік ворога не висловлював і намірів таких не мав.

Аналогічні звинувачення за ст.ст. 17 — 54¹ п. “б” та 54¹⁰ ч. 2 були висунуті 26 листопада 1941 р. до сержанта 3-го стрілецького полку Стасюка Ф. Н. військовим трибуналом Ворошиловоградського гарнізону. Закрите судове засідання без участі звинувачення та захисту засудило звинуваченого до вищої міри покарання — розстрілу. Вирок виконаний 4 грудня 1941 р. [15, арк. 48]. У той же день за рішенням військового трибуналу Ворошиловоградського гарнізону південного фронту були розстріляні 15 червоноармійців, засуджених до вищої міри покарання, про що засвідчує акт за підписами помічника військового прокурора, юриста другого рангу Деміна, начальника першого спецвідділу УНКВС, лейтенанта держбезпеки Попова та коменданта УНКВС, молодшого лейтенанта Берковича [16, арк. 40].

Наркомат юстиції СРСР в січні 1942 року встановив відповідальність за ухиляння від здачі трофейного майна, а також майна, яке належало частинам Червоної Армії, радянським громадським організаціям, привласнене громадянами під час німецької окупації [17, с. 41–42].

Підписаний Й. Сталіним наказ за № 227 від 28 липня 1942 р. визнавав відступ з бойових позицій як зраду Батьківщині. Директива НКЮ та Прокурора СРСР кваліфікувала дії командирів та політпрацівників, які самовільно відступили з бойових позицій, за ст. 58¹ “б” КК РРФСР — із застосуванням до них вищої міри покарання — розстрілу. Дії осіб, які передавалися до суду військового трибуналу за пропаганду подальшого відступу частин Червоної Армії, кваліфікувалися за ч. 2 ст. 58¹⁰ КК РРФСР [18, с. 45]. Таким же був зміст директиви Прокурора СРСР від 12 жовтня 1942 р. за № 13/18580с, яка вимагала від військових трибуналів засудження до розстрілу дезертирів–червоноармійців, осіб, які займалися бандитизмом, військовими грабежами та контрреволюційною повстанською роботою. Члени їхніх сімей підлягали репресіям відповідно до наказів НКВС СРСР та Прокурора СРСР за № 215/51с від 30 травня 1942 р. та № 252 від 27 червня 1942 р. [7, с. 46].

Різні причини спонукали людей у роки війни ставати на шлях невірних діянь. 15 травня 1942 р. Прокуратурою СРСР був оприлюднений наказ “Про кваліфікацію злочинів осіб, які перейшли на службу до німецько-фашистських окупантів у районах, тимчасово захоплених ворогом”. Він передбачав притягнення до відповідальності за ст. 58¹ “а” КК РРФСР та відповідними статтями кодексів союзних республік за зраду Батьківщині громадян, які перейшли на службу до окупантів, виконували вказівки німецької адміністрації щодо збирання продовольства, фуражу, речей для потреб німецької армії, відновлювали промислові та комунальні підприємства, або іншими діями допомагали окупантам, шпигунам, провокаторам, донощикам, або були викриті у видачі партизан, комуністів, комсомольців, радянських працівників та їхніх родин; брали участь у розвідці та бойових діях проти партизанських загонів, частин Червоної Армії, у роботі каральних німецьких органів [19, с. 44].

Одночасно рекомендувалося не притягати до відповідальності громадян, які займали адміністративні посади при німцях, якщо в процесі розслідування встановлено, що вони надавали допомогу партизанам, підпільникам, частинам Червоної Армії, саботували вимоги німецьких властей, допомагали населенню у приховуванні запасів продовольства, майна та іншими діями активно сприяли боротьбі з німецько-фашистськими окупантами. Аналогічно оцінювалися дії робітників та службовців адміністративних установ, осіб, які виконували свої професійні обов’язки (лікарів, агрономів, ветеринарів та ін.), якщо у процесі ретельного розслідування буде встановлено, що в їхній діяльності не було прямих ознак виконання вказівок німецької адміністрації на зміцнення окупаційного режиму і допомоги в боротьбі з партизанськими загонами та частинами Червоної Армії.

Тут доречно зазначити, що наказ застерігав не допускати огульного притягнення радянських громадян за підозрою у сприянні ворогу, а добровільна явка з повинною при відсутності тяжких наслідків злочинної діяльності обвинувачуваного мала розглядатися як обставина, що пом’якшувала вину.

З перших днів визволення території України у містах і селах республіки органи НКВС почали розшук колишніх поліцейських, учасників каральних формувань та інших громадян, причетних до співробітництва з окупаційним режимом, які не відступили разом з фашистськими військами. Директивою від 23 квітня 1943 р. обумовлювався порядок взяття на облік зрадників, складання списків членів їх родин для виселення із прифронтової смуги, заслання за вироком суду, рішенням Особливої наради при НКВС СРСР [2, с. 691].

Суворість нормативних документів того часу щодо осіб, які співпрацювали з ворогом, була цілком зрозуміла і не викликала лояльності ні з боку центральних

партійно-державних органів, ні судових адміністрацій. Враховуючи ці обставини, пленум Верховного Суду СРСР у листопаді 1943 р. розглянув питання, пов'язані з уточненням поняття “зрада Батьківщині”. Зокрема визнавалася неправильною кваліфікація військових трибуналів у тому, що будь-яке сприяння радянських громадян німецьким загарбникам у період тимчасової окупації, незалежно від його характеру, вважається зрадою Батьківщині [20, с. 47–49].

Постанова пленуму вносила суттєві корективи у подальше вирішення долі багатьох людей. Однак у реальному житті було далеко не так. Факти свавілля, характерні для того часу, пояснювались проявами дій якщо не судових, то позасудових органів, коли від імені держави та закону їх чинили особи або організації, не завжди маючи на те об'єктивні підстави і повноваження.

Вище політичне керівництво держави та владні структури завжди негативно сприймали український націоналізм, і особливо це загострилося у роки Другої світової війни. Враховуючи ці обставини, НКВС УРСР на початку квітня 1944 року, перед визволенням Західної України, розробив “Інструкцію про порядок заслання членів родин оунівців та активних повстанців у віддалені райони Союзу РСР”. Під репресивні дії каральної системи потрапили не тільки військовики формувань ОУН та УПА, а й цивільні громадяни західного регіону УРСР, які співчували українським націоналістам або були запідозрені в цьому [2, с. 694].

Пленум Верховного Суду СРСР, який відбувся 7 серпня 1944 р., у прийнятій постанові зазначив: “Ворожу діяльність, здійснену проти радянської держави “оунівцями” — членами антирадянської організації “ОУН” — з числа радянських громадян кваліфікувати за ст.ст. 54¹ “а” або 54¹ “б” та 54¹¹ КК УРСР”, як зрада Батьківщині” [21, с. 49]. Все це призводило до незаконних політичних репресій, які базувалися на підходах, сформованих тоталітарною системою. Сталінський режим прагнув викоринити думку про українську суверенну державу, відокремити її провідників від того етнічного та соціального середовища, в якому вона зародилася і мала своїх послідовників.

Незважаючи на непримиренну позицію до націоналістичних бандформувань, уряди УРСР та СРСР неодноразово надавали учасникам підпілля шанс зберегти своє життя та свободу. Перше звернення Президії Верховної Ради та РНК УРСР до “оунівців” було оприлюднено 14 лютого 1944 р., в якому гарантувалося “всім учасникам УПА, ... які щиро і повністю зречуться всякої боротьби та ворожих виступів проти Червоної Армії і Радянської влади, цілковите прощення їхньої тяжкої помилки, їхніх минулих провин перед Батьківщиною” [22, арк. 23].

Після звільнення України у листопаді 1944 року Президія Верховної Ради, РНК УРСР та ЦК КП(б)У прийняла нове звернення “До населення західних областей України”, в якому знову гарантувалося повне прощення всім, “хто покине націоналістичні банди і повернеться до мирної праці” [23, арк. 2–28]. Оцінюючи жорсткий супротив оунівського підпілля радянській владі Уряд УРСР через керівництво НКДБУ намагався провести зустрічі з представниками Центрального проводу ОУН для обговорення умов припинення військових дій у західноукраїнському регіоні. Проведені зустрічі не дали позитивних результатів [24, с. 1–7], після чого 19 травня 1945 р. Уряд УРСР у третій раз звернувся “До робітників, селян, інтелігенції Західних областей України” з пропозицією “учасникам націоналістичних банд ... покаятися і чесною працею спокутувати свою провину перед українським народом. Уряд Радянської України прощає їм їхню участь у бандитських групах” [25, арк. 111–117]. Ці звернення мали позитивний вплив на учасників націоналістичного підпілля. За період протистояння у 1944–1946 рр. амністією скористалися понад 115 тисяч учасників підпілля та їх пособників [26, арк. 40, 75].

Супротив націоналістичних формувань масовій колективізації у західних областях України, ліквідація формувань УПА призвели до прийняття 13 серпня 1947 р. політбюро ЦК ВКП(б) рішення про виселення сімей активних оунівців у

віддалені райони, на підставі якого були видані відповідні нормативні акти та інструкції про порядок здійснення цих заходів.

Кількість депортованих зростала з року в рік. 10 вересня 1947 р. за постановою Ради Міністрів СРСР № 3214–1050 с органами МДБ була проведена найчисленніша акція з депортації населення Західної України, яка передбачала виселення 25 тисяч родин у кількості 75 тисяч осіб [27, с. 294]. Для її реалізації в Львові, Чорткові, Дрогобичі, Рівному, Коломиї та Ковелі завчасно були організовані збірні пункти для прийому сімей “націоналістів” і відправлення їх на спецпоселення [27, с. 298]. Відмічались факти, коли з одного села виселялося по декілька десятків родин. У Львівській області 63 сім’ї вивезли із села Туринка Великокоростівського району та 66 родин із села Зозуля Золочівського району, з села Хишевичі Рудківського району Дрогобицької області було виселено 57 сімей [3, с. 90]. За підсумками репресивних заходів у 1947 році із областей Західної України було депортовано 26 332 родини загальною кількістю 77 тисяч осіб [28, с. 44].

Необхідно зазначити, що за 1944–1952 рр. було заарештовано понад 134 тисячі осіб, вислано довічно з України 203 тисячі учасників і пособників оунівського підпілля [28, с. 47]. Найбільше — 28 182 особи — було депортовано у Кемеровську область, 26 029 — відправлено до Хабаровського краю, 17 386 — до Іркутської області, 13 860 потрапили в Красноярський край, 12 426 — в Омську, 11 644 — у Томську і 10 677 — у Молотовську (Пермську) області [4, с. 410–411].

Враховуючи специфіку суспільно-політичних процесів у західних регіонах України, вище партійно-державне керівництво звертало увагу на “політично неблагодійну” інтелігенцію. За пособництво націоналістичному підпіллю, яке зводилося до допомоги продуктами харчування, одягом, а іноді до розповсюдження листівок націоналістичного змісту, в Коломийському та Косівському районах Станіславської області було репресовано більше півсотні вчителів [5, с. 140].

На особливому обліку в репресивних органах перебували студенти навчальних закладів міста Львова, зокрема державного університету, в якому була викрита “Організація боротьби за волю України” у складі 26 осіб та політехнічного інституту — “Пробій” [29, с. 618–621]. Після арешту члени зазначених організацій були звинувачені в антирадянській діяльності і засуджені військовим трибуналом МДБ Львівської області за ст. 54¹ “а” КК УРСР до 25 років позбавлення волі ВТТ з обмеженням прав на 5 років.

Під постійним наглядом репресивної системи перебувала літературно-мистецька та наукова еліта. У листопаді 1947 році з Львівської організації Спілки радянських письменників України були виключені і в подальшому репресовані Михайло Рудницький і Петро Карманський, із Закарпатської організації — Андрій Патрус-Карпатський [30]. Під жорна тоталітарної системи потрапила західноукраїнська художниця Ярослава Музика [31, с. 141–215], письменник Володимир Лопушанський [32]. Подібна доля спіткала акторів Чернівецького драматичного театру Івана Дудича, Степана Дубіневича, Василя Дячка та Хризанта Кудринського [5, с. 131].

У Львівському університеті настирливо переслідувалися учні М. Грушевського. Зокрема з вересня 1947 по квітень 1948 рр. було звільнено із займаних посад як політично неблагонадійних і виселено до східних регіонів Радянського Союзу 37 науково-педагогічних працівників. Серед них відомі вчені та педагоги: Петро Коструба — завідувач кафедри української мови, Мечислав Гембарович — завідувач кафедри історії та теорії мистецтв, Іван Крип’якевич — професор кафедри історії України, Маркіян Смішко — доцент кафедри археології, Іван Шпитковський — старший викладач кафедри історії середніх віків, Олександр Надрага — доцент кафедри державного права. У 1948 році були заарештовані лікар і вчений Олександр Барвінський та його брат, композитор, директор Львівської консерваторії ім. М. Лисенка Василь Барвінський разом з дружиною-піаністкою. Ім, крім

звинувачень профашистського характеру та в українському націоналізмі, інкримінувалося й шпигунство на користь англійської розвідки [5, с. 124–125].

З метою посилення дисципліни серед сільського населення республіки М. Хрущов 10 лютого 1948 р. ініціював перед Радою Міністрів СРСР, а 17 лютого звернувся до Й. Сталіна з пропозицією прийняття закону, який дозволяв би загальним зборам колгоспників або селян приймати рішення про виселення за межі УРСР осіб, які не брали участі у суспільному виробництві [33, с. 176–177]. Прийнятий 21 лютого Президією Верховної Ради СРСР Указ “Про виселення з Української РСР осіб, які злісно ухиляються від трудової діяльності у сільському господарстві і ведуть антигромадський, паразитичний спосіб життя” мав слугувати зміцненню трудової дисципліни колгоспників, а насправді став знаряддям для придушення свободи селян [34, с. 450].

Впродовж березня — квітня 1948 року в 16 областях УРСР на колгоспних зборах проаналізована участь 11 154 селян у суспільному виробництві, з них до 4 853 осіб прийнято рішення про виселення, 6 301 колгоспника попереджено. За цим указом керівники господарств нерідко намагалися зводити особисті рахунки з окремими селянами. Це призвело до того, що впродовж 1948–1950 років було скасовано 2 049 рішень, або 17 відсотків від загальної їх кількості [35, арк. 19–24].

З боку тоталітарної системи робилося все, щоб у суспільстві постійно панувала атмосфера страху і покори. Переслідувався будь-який “націоналізм”, що, на думку Й. Сталіна, міг загрожувати комуністичному правлінню і цілісності держави. Боротьба з космополітизмом стала формою репресивних дій щодо єврейських буржуазних націоналістів, які розглядалися як агенти міжнародних розвідок і спільно із весвітнім єврейством вели підривну діяльність проти СРСР.

В УРСР серед неформальних лідерів єврейської націоналістичної організації Києва спецслужби виділяли письменників Д. Гофштейна, І. Кіпніса, академіка АН УРСР М. Губергріца і директора кабінету з вивчення єврейської мови, літератури та фольклору при АН УРСР І. Співака. 16 вересня 1948 р. поета і члена президії Єврейського антифашистського комітету Д. Гофштейна було заарештовано, 18 липня 1952 р. Військова колегія Верховного суду СРСР винесла смертний вирок 13 заарештованим у справі ЄАК, в тому числі 5 відомим єврейським письменникам і поетам України: Д. Гофштейну, Д. Бергельсону, Л. Квітко, П. Маркішу, І. Фермеру. Відгукуючись на ці арешти, артист Київського театру опери і балету Шапіро, за інформацією МДБ УРСР, заявив: “... незабаром усіх колишніх і нинішніх заарештують. Радянська влада вважає сіоністів чимось подібним до бандерівців-націоналістів” [6, с. 401].

Демократичні перетворення, започатковані після смерті Й. Сталіна, були хиткими, незавершеними. Фактично вже через місяць після XX з’їзду КПРС вище партійне керівництво прийняло постанову ЦК КПРС “Про ворожі вилазки на зборах партійної організації теплотехнічної лабораторії Академії наук СРСР” [36, арк. 6], а 19 грудня 1956 р. звернулося з листом до партійних організацій “Про посилення політичної роботи партійних організацій у масах і припинення вилазок антирадянських ворожих елементів” [37, с. 208–214]. Означені документи націлювали партійні організації, правоохоронні органи на протидію опозиційним настроям різних верств населення.

Нові політичні реалії сприяли формуванню законодавчої та нормативної бази, яка не обмежувала державні органи у здійсненні політичних репресій. Так, 25 грудня 1958 р. був схвалений Закон СРСР “Про кримінальну відповідальність за державні злочини”, введений в кримінальні кодекси союзних республік сумнозвісної статті — “антирадянська агітація і пропаганда” (ст. 62 КК УРСР), видані численні інструкції та рекомендації КДБ при Раді Міністрів СРСР, Верховного Суду СРСР, підвідомчих і республіканських органів.

Викладений матеріал дозволяє зробити такі висновки:

1. Діяльність військових трибуналів у роки війни вписало чимало трагічних сторінок в історію держави, розглядаючи “контрреволюційні” справи щодо невинних людей. Але поряд з такою оцінкою заради об’єктивності необхідно визнати, що для здобуття перемоги над фашизмом потрібна була жорстка боротьба з панікерами та зрадниками, шкурниками та казнокрадами, фашистськими катами і їх прихвостнями. Цей напрямок діяльності військових трибуналів, безперечно, відіграв свою позитивну роль у зміцненні дисципліни як на фронті, так і в тилу, а в кінцевому висновку зроблений суттєвий вклад у здобуття великої перемоги;

2. Встановлення радянської влади у західних областях України започаткувало нову хвилю репресій щодо прислужників польського уряду потенційно небезпечних для владних структур громадян. Жорна репресивної системи знищили кращих представників української, польської та єврейської інтелігенції, духовенства. Запроваджена політика насильницької колективізації перешкоджала активному сприйняттю місцевим населенням Західної України радянської системи управління;

3. Перманентне проведення політичних репресій формувало суспільно-політичну думку про необхідність усунення будь-яких перешкод на шляху розбудови соціалістичного суспільства. Така оцінка постійно підкріплювалася аксіомою: знищення “ворогів народу” — шлях до соціалістичних перетворень.

Список використаних джерел

1. *Муранов, А. И.* Досьє на маршала: из истории закрытых судебных процессов [Текст] / А. И. Муранов, В. Е. Звягинцев. — М. : Андреевский флаг, 1996. — 272 с.
2. *Лисенко, О. Є.* Друга світова як новий вимір терору та тероризму [Текст] / О. Є. Лисенко, Т. В. Вронська // Політичний терор і тероризм в Україні. ХІХ–ХХ ст. Історичні нариси / [Д. В. Архирейський, О. Г. Бажан, Т. В. Бикова та ін.] ; відп. ред. В. А. Смолій. — К. : Наукова думка, 2002. — С. 596–706.
3. *Ярош, Б. О.* Тоталітарний режим на західноукраїнських землях 30–50-ті роки ХХ століття [Текст] / Б. О. Ярош. — Луцьк : Настир’я, 1995. — 171 с.
4. *Баран, В.* Правляча верхівка в Україні у 1950–1960-і роки [Текст] / Володимир Баран // Сучасність. — 1997. — № 7–8. — С. 104–118.
5. *Марусин, Т. В.* Західноукраїнська гуманітарна інтелігенція: Реалії життя та діяльності (40–50-ті рр. ХХ ст.) [Текст] / Т. В. Марусин. — Чернівці : Рута, 2002. — 463 с.
6. *Даниленко, В.* Боротьба сталінського режиму з “єврейським націоналізмом” в радянській Україні в повоєнний період (1946–1953 рр.) [Текст] / Віктор Даниленко // Проблеми історії України: Факти, судження, пошуки. Вип. 8. — К., 2003. — С. 392–411.
7. Реабілітація репресованих: законодавство та судова практика [Текст] / за ред. Т. В. Малярєнка — К. : Юрінком, 1997. — 464 с. (Офіційне видання)
8. *Іванова, Г. М.* Гулаг в системі тоталітарного державства [Текст] / Г. М. Іванова. — М. : МОНФ, 1997. — 288 с.
9. *Місінкевич, Л.* Діяльність військових трибуналів у роки Великої Вітчизняної війни [Текст] / Л. Л. Місінкевич // Історія України: маловідомі імена, події, факти : зб. ст. / Ін-т історії України НАН України та ін. ; редкол. : П. Т. Тронько (відп. ред.) та ін. — Вип. 28. — К. : Рідний край, 2004. — С. 149–157.
10. Галузевий архів Служби безпеки України в Хмельницькій області (ГАСБУХО) [Текст]. — Спр. № П-26250. — Арк. 9.
11. ГАСБУХО [Текст]. — Спр. № П-26250. — Арк. 51.
12. ГАСБУХО [Текст]. — Спр. № П-26250. — Арк. 97.
13. ГАСБУХО [Текст]. — Спр. № П-26266. — Арк. 40.
14. ГАСБУХО [Текст]. — Спр. № П-30484. — Арк. 37.
15. ГАСБУХО [Текст]. — Спр. № П-30127. — Арк. 48.
16. ГАСБУХО [Текст]. — Спр. № П-30127. — Арк. 40.
17. О квалификации случаев уклонения от сдачи трофейного имущества : приказ Народного комиссариата юстиции СССР от 26.01.1942 г. № 6 [Текст] // Реабілітація репресованих: законодавство та судова практика / за ред. Т. В. Малярєнка. — К. : Юрінком, 1997. — 464 с.

18. О квалификации действий командиров, комиссаров и политработников, привлеченных к суду за самовольное отступление с боевой позиции без приказа вышестоящих командиров и пропаганду дальнейшего отступления частей Красной Армии и сроках расследования этой категории дел : Директива Народного Комиссара СССР и Прокурора СССР от 31.07.1942 г. № 1096 [Текст] // Реабілітація репресованих: законодавство та судова практика / за ред. Т. В. Маляренка. — К. : Юрінком, 1997. — 464 с.
19. О квалификации преступных лиц, перешедших на службу к немецко-фашистским оккупантам в районах временно занятых врагом : приказ Прокурора СССР № 46 сс [Текст] // Реабілітація репресованих: законодавство та судова практика / за ред. Т. В. Маляренка. — К. : Юрінком, 1997. — 464 с.
20. О квалификации действий Советских граждан по оказанию помощи врагу в районах временно оккупированных немецкими захватчиками : постановление Пленума Верховного Суда СССР от 25.11.1943 г. № 22/М/16/У/сс [Текст] // Реабілітація репресованих: законодавство та судова практика / за ред. Т. В. Маляренка. — К. : Юрінком, 1997. — 464 с.
21. О квалификации преступлений членов антисоветской организации ОУН : постановление Пленума Верховного суда СССР от 07.08.1944 г. № 12/8/у/с [Текст] // Реабілітація репресованих: законодавство та судова практика / за ред. Т. В. Маляренка — К. : Юрінком, 1997. — 464 с.
22. Центральный державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України) [Текст]. — Ф. 1, оп. 6, спр. 757. — Арк. 23.
23. ЦДАГО України [Текст]. — Ф. 1, оп. 6, спр. 783. — Арк. 2–28.
24. *Россов, О.* Советская Украина и подполье ОУН: мир был возможен. Операция “Перелом”. Малоизвестные подробности гражданского конфликта в Западной Украине [Текст] / Олег Росов // Еженедельник 2000. Аспекти. — 2008. — № 51 (443). — 19–25 декабря. — С. 1–7.
25. ЦДАГО України [Текст]. — Ф. 1, оп. 6, спр. 811. — Арк. 111–117.
26. ЦДАГО України [Текст]. — Оп. 23, спр. 2967. — Арк. 40, 75.
27. Літопис нескореної України: Документи, матеріали, спогади. [Текст] / Ін-т українознавства АН України та ін. [Текст] / [упоряд. Я. Лялька, П. Максимчук, І. Патер та ін. / авт. передм. Я. Лялька, Р. Бачинський]. — Львів : Просвіта, 1993. — Кн. 1. — 798 с.
28. Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія. Фаховий висновок робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА [Текст] / Ін-т історії України. — [3-є стереотип. вид.]. — К. : Наукова думка, 2005. — 71 с.
29. *Генега, Р.* Підпільний студентський рух у Львові в другій половині 40-х — на початку 50-х років ХХ ст. [Текст] / Роман Генега // Вісник Львівського університету. Серія історична. Вип. 35–36. — Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2000. — С. 614–624.
30. Українських буржуазних націоналістів на смітник історії [Текст] // Літературна Україна. — 1947. — 20 листопада.
31. *Ріпко, О.* У пошуках страченого минулого: Ретроспектива мистецької культури Львова ХХ ст. [Текст] / О. Ріпко — Львів : Каменяр, 1995. — 286 с.
32. Пам'яті В. Лопушанського [Текст] // Новий час. — 1993. — 4 вересня.
33. Лист М. Хрущова Й. Сталіну [Текст] // М. Хрущов і Україна : матеріали наукового семінару 14 квітня 1994 р., присвяченого 100-річчю від дня народження М. С. Хрущова. — К., 1995. — С. 176–177.
34. *Романюк, І.* Репресивна політика держави стосовно селянства на початку 1950-х років [Текст] / Іван Романюк // Проблеми історії України: Факти, судження, пошуки. — Вип. 7. — К., 2003. — С. 450–453.
35. ЦДАГО України [Текст]. — Ф. 1, оп. 23, спр. 5177. — Арк. 19–24.
36. ЦДАГО України [Текст]. — Ф. 1, оп. 24, спр. 4256. — Арк. 6.
37. Реабилитация: как это было. Документы Президиума ЦК КПСС и другие материалы [Текст] [в 3 т.] / [сост. А. Н. Артизов, Ю. В. Сигачев, И. Н. Шевчук, В. Г. Хлопов]. — М. : МФД, 2003. — Т. 2: Февраль 1956 — начало 80-х годов. — 2003. — 960 с. — (Россия. ХХ век. Документы)

Надійшла до редакції 12.04.2013

Мисинкевич Л. Л. Нормативные основания репрессивной политики в Советской Украине в 40–50–х гг. ХХ столетия

Отражена деятельность репрессированных органов СССР и УССР. Оценены обстоятельства формирования и чрезвычайные полномочия внесудебных органов, военных трибуналов, их участие в репрессированных действиях против дезертиров–красноармейцев, подпольных ячеек ОУН и подразделений УПА, лиц, которые занимались бандитизмом, военными грабежами.

Ключевые слова: внесудебные органы, военные трибуны, контрреволюционная пропаганда и агитация, репрессии, депортации, немецко-фашистские оккупанты, участники националистических формирований, космополитизм.

Misinkevich, L. L. Legal Basis Repressive Policies in Soviet Ukraine 40–50–ies of XX century

In the article we describe the repressive activities of the USSR and the Ukrainian SSR. Reviewed circumstances forming and extraordinary powers of extra-judicial, military tribunals their participation in repressive measures against deserters from the Red Army, local leaders of OUN and UPA units, persons engaged in banditry and looting military.

Keywords: extrajudicial bodies, military tribunals, counter-revolutionary propaganda and agitation, repression, deportations, the German fascist invaders OUN — UPA cosmopolitanism.

